

AŞKIN BALCI, Hülya (2009). *Metindilbilime Kavramsal Açıdan Bir Bakış*. Ankara: Bizbize Yayıncılık, 312 s.

Erdal DEMİR*

İnsan düşünen bir varlık olarak başkalarıyla iletişim kurma isteği duyduğunda “dil” adı verilen aracı kullanmaktadır. Bu aracın en küçük birimine tümce, tümceler topluluğuna ise metin adı verilmektedir. Metin düzeyindeki tümceler kendi aralarında, tümce düzeyindeki birimler ise sözcük ve sözcük öbekleriyle yine kendi içlerinde karşılıklı ilişkide bulunurlar.

Bir konu için verilmek istenen mesajı içinde taşıyan metinleri inceleyen metindilbilim, Türkiye’de yeni biçimlenen bir alandır. Metindilbilim alanında yapılan ilk çalışmalarından biri de Prof. Dr. Hülya AŞKIN BALCI tarafından kaleme alınan “*Metindilbilime Kavramsal Açıdan Bir Bakış*” adlı eserdir. Bu eser, dil ve edebiyat öğretmenlerinin alanda karşılaştıkları metinlerin anlaşılması, kavranmasının yanında yorumlanması aşamasında metindilbilim konularını, kavramların metin içerisindeki işlevlerini anlatmak adına hazırlanmış kıymetli bir eserdir. Prof. Dr. Hülya AŞKIN BALCI tarafından hazırlanan, 2009 yılında, “Bizbize Yayıncılık” tarafından yayınlanan bu eser, 312 sayfadan oluşmaktadır. *Metindilbilime Kavramsal Açıdan Bir Bakış* adlı eser; “Dilin Tanımı ve Önemi, Metin Oluşturma Aşamaları, Metindilbilim Kavramlarının Örnekli Alfabetik Dizimi ve Genel Değerlendirme” bölümlerinden oluşmaktadır.

“Birinci Bölüm” (s. 5-8) “Dilin Tanımı ve Önemi” başlığını taşımaktadır. AŞKIN BALCI’ya göre; dil toplumların ihtiyaçlarından doğarak iletişim ortamlarını ve

* Öğretmen, MEB
e-posta: erdaldemir972@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8815-0860

işleyiş biçimlerini derinden etkileyen bir vasıtaadır. İletişimi doğrudan etkileyen bu vasıtanın doğuşu ile ilgili bilimsel, efsanevi ve dini boyutlarında birçok varsayım ortaya atılmıştır. Yapılan çalışmalarda varsayımların çoğu genellikle bir “gereksinim” temeline dayanmaktadır. Çünkü insanlar; yaratılışları gereği çevresindeki gelişen durumları ve nesnelere anlayıp ifade etmeye çalışmak, işbirliği yapmak ve düşüncelerini başkasıyla paylaşarak kendini ifade etmek maksadıyla bir anlaşma aracının gerekliliğinin farkına varmıştır. Bunun sonucunda, bir iletişim aracı olarak “dil” sistemi oluşmuştur. Yazar; bu bölümde dille ilgili çalışmalar yürüten “Noam Chomsky, Muharrem Ergin, Tahsin Bongoğlu, Zeynep Korkmaz, Berke Vardar, Tahir Nejat Gencan gibi” dilbilimcilerin yapmış oldukları dil tanımlamalarına yer vererek dil kavramını açıklamaya çalışmıştır. Dili canlı tutarak hayatımızın merkezinde yer alan olguları yani evreni ve sosyal çevremizi tanımış ve bunu dile getirmek için göstergelerden örölü bir bildirim sistemi oluştuğunu belirtmiştir. Bu sistem düşünce, duygu ve güdüleri doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım işlevini de yansıtmaktadır. Dil; toplumsal, bireysel, biyolojik ve fiziksel olarak birçok farklı faktörlerle bağlantı halindedir. Dil sistemi, çok kolay anlaşılabilir bir sistem değildir. Dilin birçok alanla ilişki halinde olması durumu onu daha anlaşılabilir hale getirmiş ve kafamızda pek çok soruların oluşmasına yol açmıştır. Bu sorulara cevap bulmak adına dilbilimciler araştırmalar yapmış ve bu çalışmalar sonucunda farklı dil alanları ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıla kadar olan dil incelemelerine bakıldığında dilin daha çok tarihsel yani artsüremli olarak ele alındığı görülmektedir. 20. yüzyılla birlikte “dil” İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure’le birlikte “yapı” olarak algılanmış ve bu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaların temelini “dilin yapısının çözümlenmesi ve sonuçların değerlendirilmesi oluşturmuştur. Betimlemeli dilbilim yöntemiyle açıklanmaya çalışılan bu yapıda, tarihsel gelişmeler bir yana bırakılarak belli bir dilin belli bir süre içindeki çeşitli niteliklerini ortaya koymaya yönelik, bunu yaparken de ilkeler koymaktan çok, dilin o günkü durumunu saptamaya çalışan bir dilbilim yöntemi ve alanı geliştirilmiş, böylece betimlemeli dilbilimin önemi ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemde Noam Chomsky’le birlikte çalışmaların temelini yüzeysel yapıdan derin yapıya geçişler belirlemiştir. Bundan yararlanılarak bir dildeki doğru tümce kuruluşlarını belirleme amacı güdülmüştür. Başka bir deyişle, dil çalışmalarında dilin çekirdek tümceleri saptanarak bunlardan türetilen yeni tümce türlerinin, yani çeşitli dönüşümlerin elde edilmesine çalışılmıştır. Bu temel üzerine yürütülen çalışmalar ve bildirişimi, insan dilini bu açıdan çözümlen incelemeler günümüzde üretimsel-dönüşümlü dilbilim adıyla bütün dünyaya yayılarak yerleşmeye başlamıştır. Dil çalışmalarında dilin soyut yapılarını açıklamaya çalışan üretici dönüşümsel dilbilgisi tümce boyutunda kalmıştır. Bu sebeple dili nesne olarak kabul eden birçok yeni dilbilim alanı ortaya atılmıştır. Aşkın Balcı’ya göre; dil ise bütün dilbilim alanları ile ilişki içerisinde olduğunu belirterek, bu alanları liste halinde şu şekilde ifade etmiştir:

- Dil Göstergibilim
- Dilbilgisi

- Dil Felsefesi
- Betikbilim (Filoloji)
- Genel Dilbilim
- Toplumdilbilim (Toplumbilim)
- Sinirdilbilim (Tıp)
- Ruhdilbilim (Ruhbilim)
- Budun Dilbilim (Budunbilim)
- Çeviri Kuramı
- Metindilbilim
- Edimbilim (Sözceleme Kuramı)
- Yazın Kuramı
- Sözbilim (Retorik)

“İkinci Bölüm”de (s. 8-15) “Metindilbilim” kavramı üzerinde durulmuştur. Yazara göre; 1960’lı yıllardan sonra tümce düzeyini aşan dilin daha büyük birimleri üzerinde çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik sayesinde gelişen yeni alan “Metindilbilim veya Söylembilim” adıyla anılmaya başlamıştır. Bu alanın diğer dilbilim alanlarından farkı, tümceleri içinde buldukları metinsel bağlama göre değerlendirmesidir. Açıklamadan da anlaşıldığı gibi son zamanlarda bu iki kavram aynı konulara temas etmektedir. Bu konuyla ilgili kaynaklar söylem çözümlemesi terimini ilk olarak Harris (1952)’in metindilbilimi terimini ise Coseriu (1955)’un aktardığına işaret etmektedir. Ancak farklar ve benzerlikler ne olursa olsun önemli olan konunun tümceler üstü birimlerle ilgili olmasıdır. Yazar ayrıca, Zeynel Kıran’ın ifadelerini de örnek göstererek bu yeni alanın tıpkı eski biçembilim gibi, betimsel ve eleştirel bir bakış açısıyla kendini çevreleyen toplumsal yapılarla ilişkileri içinde ya da dışında bir metnin değişik yapılarını ortaya koymaya çalıştığını ifade ederek, “metindilbilim düzeylerini” Kıran’ın tespitleri doğrultusunda aşağıdaki şekilde belirtmiştir;

METİNDİLBİLİM (Kıran, 2002: 279)	
Düzeyley	
Edimbilimsel Düzey	Bu düzeyde özel bir bağlamda metin ile metni kullananlar arasındaki ilişki tanımlanır.
İzleksel Düzey	Metnin izleksel gelişimini ve izleğini sınırlamak.
Anlamsal Düzey	Metnin, tümcenin, sözcüğün anlamının incelenmesi
Sözdizimsel Düzey	Metnin sözdizimsel düzenlemesinin araştırıldığı düzeydir.
Sözbilimsel Düzey	Yineleme, karşıtanlam, tersinleme (ironi), düzdeğişmece, eğretilme, uyak, ses

	yinelemesi vb. söz sanatlarının metindeki varlığı.
Düşünyapısal Düzey	Dil ve düşünyapı (ideoloji) arasındaki ilişki.

Yazara göre; metindilbilim düzeylerinden de anlaşıldığı gibi bu alan, diğer dilbilim dallarıyla da ilişki içindedir. “Edimbilim, sözdizimi, anlambilim” ve diğer alanlarla olan ilişkisi sayesinde metinler daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmaktadır. Metindilbilim, metni oluşturan öğeler arasındaki bağları, bunun yanı sıra metnin fonksiyonunu ve yapısını da incelemektedir. Yapılan araştırmalar sayesinde bağımsız ve üst dilsel birimin tümce değil metin olduğunu göstermektedir. Tümcelere anlam yüklemek için metnin içindeki dilsel ilişkileri iyi anlamak gerektiği çünkü bu ilişkilerin metnin tutarlılığını açığa çıkardığını savunmaktadır. Metindilbilimde “tutarlılık” kavramının bir metni oluşturan tümceler arasındaki mantık ve anlam ilişkisini açıklamaya çalışmaktadır. Yazar, bağdaşıklık da metindilbilimin ilgilendiği bir alan olarak görmekte ve metnin yalnızca dilbilgisi kurallarına göre şekillenmediğini ifade etmektedir. Ona göre, dil öğelerinin açıkladıkları özellik ve durumlar arasında anlam bağıntılarının olmasıdır. Bu anlam bağıntılarına “bağdaşıklık” adı verilmektedir. Bunu yanında bağdaşıklık olarak gösterilen bağlantı unsurlarını; “gönderme, yineleme, değiştirim, ön biçim (art ve öngönderim), belirli ve belirsiz tanımlık, gösterim, bağlaçlar, sözlük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık, eksilteli yapılar, zaman-görünüş-kip” şeklinde belirtmektedir. Ayrıca metinde özne konumundaki kelimelerin tekrarlanma sıklığının önüne geçmek adına ilgili varlığa “gönderme” yapılarak kullanıldığını ifade etmiştir. Yazar, metindilbilimin amacını; metin kavramını, metin sınıflandırılmasını, metin analizini, metin üretme ve oluşumundaki bilişsel sorunları inceleyerek tümcelerin anlamsal ve çizgisel olarak nasıl bir bütünsel yapı oluşturup metin niteliği taşıdığını bulmaya çalışmak şeklinde açıklamıştır. Yazar, bu bölümde metin olmanın 7 ölçütünü; “bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık-niyetlilik, kabuledilebilirlik, bilgisellik, durumsallık, metinlerarasılık” şeklinde belirtmiş ve ayrıca her bir kavramı da detaylı bir şekilde açıklamıştır.

“Üçüncü Bölüm” (s. 15-26) “Metin Oluşturma Aşamaları” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, dilbilimci Sıddık Akbayırın çalışmasında “Dil ve Diksiyon” adlı kitabına atıf yaparak Canan İlerini’nin belirttiği 10 aşamayla açıklamaya çalışmıştır. Bunlar;

- Amacın Belirlenmesi,
- Konuyu belirleme ve sınırlandırma,
- Mesaj,
- Kurgu Aşaması,
- Söylem Biçimi,
- Kavram Ağını Oluşturma,

- Dilsel Gösterenleri Seçme,
- Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş,
- Seslenme/Yazma,
- Metni Denetleme

Çalışmada her bir bölümü maddeler halinde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Amacın belirlenmesi aşamasını açıklarken bu aşamanın metin oluşturmanın en önemli evresi olduğunu belirtmiş, amaç sayesinde metinlerin kurgulandığını, metinde hangi konuda bilgi verilmek istendiğini ve bilgilendirici, anlatımcı ve işlevsel olarak metinlerin nasıl oluşturulduğunu belirtmiştir. Konuyu belirleme ve sınırlandırma aşamasında, metindeki konunun detayları üzerinde açıklamalar yapılarak ana konunun alt başlıklarının sınırlandırılması ve konunun temel ve yan düşünce etrafında geliştiğine değinilmiştir. Mesaj aşamasında, ilgili kavramın tanımı, metin içerisindeki önemi, şiirsel ve sanatsal işlevi, konu-mesaj arasındaki ilişkisinden bahsedilmiştir. Kurgu aşamasının metin dünyasının oluşturulmasında düzenleyici bir özelliğe sahip olduğu, düşünceyi geliştirmek için başvurulan yöntemlerin bu aşamada devreye girdiği, olayları iyi aktarabilmek için geri dönüşler, ileri sıçramalar yapılarak veya anlatım zamanına dönülerek kurgusal bir zenginlik oluşturulduğunu belirtmiştir. Söylem biçimi aşamasında, dilsel kodlamaya geçişin devreye girdiğini ifade edilerek, metnin iletişimsel amacını belirlendikten sonra, bu amaca uygun söylem tasarımları ve buna bağlı metnin üst yapısının belirlendiğine değinilmiştir. Kavram ağını oluşturma aşamasında; metnin öz düşünce, duygu ve imgelerin bütünüyle bir içerik planı oluşturulduğuna vurgu yapılarak kavramların, verilecek bilgilerin yapı taşları olduğuna vurgu yapılırken, kavramlar arası ilişkilerin bilimsel ilkeleri oluşturduğuna değinilmiştir. Kavramlar (genelleme); “ayırım, tanımlama” şeklinde verilirken, kavram ağı sayesinde önceki bilgiler harekete geçirildiğini, yeni kavramların geliştirildiğini, kavramlar arası yeni ilişkilerin bulunarak kavramların yeniden düzenlendiği ifade edilmiştir. Dilsel gösterenleri seçme aşamasında, gösterge kavramı üzerine açıklamalar yapılmıştır. Burada dil birimlerinin göstergeler olduğuna değinilmiştir. Göstergenin bir “gösteren”, bir de “gösterilen” den meydana geldiğini, gösterge kavramının bir ses değil, “işitsel imge” olduğuna değinilmiştir. Metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş aşaması; yazma öncesinde metin birlikteliğinin oluşturulduğu aşamadır. Bu aşamada metni üretmede dilin sözdizimine, metin özelliklerine ve metin türüne özgü retorik kodlama yapısına yönelik bilgiler içermektedir. Seslenme/yazma aşaması metnin içeriği dilsel olarak kodlanarak metin halini aldığı ve bu süreçle beraber metin üretim aşamalarının tamamlandığı bölümdür. Metni denetleme aşaması, oluşturulan metinde geçen tümcelerdeki anlatım bozukluklarının kontrol edildiği, noktalama ve yazım hatalarının incelendiği ve düşünce oluşumundaki tutarsızlıkların denetlendiği son aşamadır. Yine bu aşamada; “bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık/niyetlilik, durumsallık, bilgisellik, kabuledilebilirlik ve metinlerarasılık gibi” metin olma ölçütlerinin örneklerle açıklanmış ve belirtilen unsurların metin üretimi için gerekli yapı taşları olduğu vurgulanmıştır. Metindilbilimin ise bu yapı taşlarının düzgün bir şekilde yerleşip yerleşmediğini inceleyen dilbilim alanı olduğu belirtilmiştir.

“Dördüncü Bölüm” (s. 27-286) “Metindilbilim Kavramlarının Örnekli Alfabetik Dizimi” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, metindilbilim içerisinde geçen kavramların tanımlarının yapıldığı ayrıca alanda çalışan dilbilimcilerce genel kabul görmüş tanımlarına da yer verildiği bölümdür. Bu özelliğinden dolayı ilgili bölüm, adeta eserin, “metindilbilim sözlüğü”dür. Bölümde verilen her bir kavramı pekiştirmek adına örnek cümle, paragraf ve metinlere de detaylıca yer verilmiştir. Yazar bu bölümde ayrıca metni oluşturan bağlantıları; “yineleme, değiştirim, ön biçim (art ve öngönderim), belirli ve belirsiz tanımlık, gösterim, bağlaçlar, sözlük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık, eksilteli yapılar, zaman-görünüş-kip” şeklinde sınıflandırmıştır. Yazarın yapmış olduğu kavramlara ait tanımlar, verilen örneklemeler ve kavram haritalarının seçiminde gösterilen özenli tutum, bu çalışmayı değerli kılan en önemli bir özelliktir.

“Genel Değerlendirme” başlığını taşıyan “Beşinci Bölüm” de (s. 287-290) Metindilbilim alanının, dil ve edebiyat açısından öneminden bahsedilen önemli bölümdür. Metindilbilim alanında yapılan çalışmalar sayesinde bu alana olan ilginin arttığı ifade edilirken metnin basit bir yapıdan ibaret olmadığına ve metni anlamak için bütünlüğüne de dikkat edilmesi gerektiğine dair açıklamalar yapılmıştır.

Bu eserde metindilbilimle ilgili kavramlar verilen örneklerle detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili olgulara ilişkin açıklamalar anlam, işlev ve dizin ilişkileri açısından yorumlanarak kavramlar anlaşılabilir açılımlarla ifade edilmiştir. Metindilbilim alanında yapılacak çalışmalara öncülük edecek bu eserin edebiyat fakültelerinin ilgili ABD’lerinde okutulan dilbilim derslerinde yararlanılan oldukça değerli bir eserdir. “*Metindilbilime Kavramsal Açıdan Bir Bakış*” başlığını taşıyan eserin genişletilmiş yeni baskılarının yapılması alandaki boşluğu doldurmak adına oldukça önemlidir. Prof. Dr. Hülya AŞKIN BALCI tarafından hazırlanan ve metindilbilim alanında Türkiye’de örnek çalışmalardan biridir.

Kaynakça:

AŞKIN-BALCI, Hülya (2009). *Metindilbilime Kavramsal Açıdan Bir Bakış*. Ankara: Bizbize Yayıncılık, 312 s.

ŞENÖZ-AYATA, Canan (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual, 47 s.

KIRAN, Zeynel (2002). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları, 279 s.

AKBAYIR, Sıddık (2005), *Dil ve Diksiyon*. Ankara: Akçağ Yayınları, 108-109 s.